
SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
1531

DIENES DÉNES

Ország iskolája vagy egyházkerületi anyaoskola?

Sárospatak és Pápa vitája a legációs helyek felett a XVIII. század végén[1]

A református kollégiumok tógátus deákjainak az a gyakorlata, hogy az ún. sátoros ünnepekre (húsvét, pünkösd, karácsony) őket az „anya oskola" követségbe (prédikálni) küldte a gyülekezetekbe, minden bizonnyal a XVII. század során formálódott ki. Mai tudásunk szerint az első adat a legációról, mert a mai napig így nevezik ezt a szokást, 1630-ból való, amikor Zólyomi Dávid erdélyi főnemes adománylevelet küldött a debreceni kollégiumnak, amelyben tudatta, hogy évről évre 50 forintot juttat az iskolának, de húsvétkor, pünkösdkor és karácsony ünnepén jeles diákot küldjenek hozzá prédikálni és az adományt átvenni.[2]

Teleki Mihályhoz, mint patrónusukhoz adománygyűjtő céllal mentek 1669-ben az ünnepekre a kolozsvári diákok, s ilyenkor prédikáltak is a főúr és háznépe előtt.[3] A legátus pátenst (Erdélyben conceptust) vitt magával, amely a tanintézet köszöntését, üdvözletét tartalmazta, valamint libellust, amibe az adományok összegét beírták. Erősen kétséges az a hagyomány, miszerint a legációt Erdélyben a Gyulafehérvárra menekült (1672) pataki diákok honosították volna meg, ha Zólyomi Dávidhoz már évtizedekkel, Teleki Mihályhoz pedig néhány évvel korábban ünnepi követségbe jártak a debreceniek, illetve a kolozsváriak. Az nem lehetetlen, hogy szélesebb körben népszerűsíthették ezt a gyakorlatot a patrónusok és a gyülekezetek között a patakiak. Mert minden bizonnyal Tóth Endre feltételezése a helytálló, miszerint az említett főúri

[1] A tanulmány az NKFI K-145896. sz., *A magára hagyottság és megküzdés jegyében. Művelődés- és társadalomtörténeti mélyfúrások a protestáns kultúrrégiók összehasonlító történeti elemzéséhez* című projekt támogatásával készült.

[2] RÁCZ 1995. 163.

[3] TÓTH 1935. 6.

DOI: 10.55954/AP.2026.1-4.225

szokást vehették át a gyülekezetek, amikor ők is megkívánták, hogy adományaik fejében a kollégiumi ifjak prédikáljanak templomaikban.[4] Az viszont bizonyos, hogy a XVIII. században már általános gyakorlat a kollégiumok, sőt egyes esetekben az akadémiai gimnáziumok nagydiákjainak ünnepi követségbe járása. Erre az időre a szupplikáció, az adománygyűjtésnek másik szokása is kialakult. Benda Kálmán szerint a sárospataki diákoknak döntő részük volt abban, hogy ez az utóbbi gyakorlat elterjedt.[5] Aratás és szüret után a Kollégium diákjai bejárták a falvakat, városokat, házról-házra mentek, bemutatták megbízólevelüket, amelyben a rektor a kegyes híveket adakozásra buzdította. „Vajh ha e mostani időkben találtatnának kegyes dajkák, fiak és leányok, kik mi anyaoskolánkat a közjóra való készség minden sérelme nélkül táplálnák" (Sárospatak, 1775). Az adományok gyűjtésének nem voltak földrajzi határai, a diákok bejárták szinte az egész országot, nem vették figyelembe az iskolai vonzáskörzeteket vagy az egyházkerületi hatásköröket, így jelenhettek meg például a patakiak Debrecen szomszédságában, időnként egymást váltva a debreceni szupplikánsokkal.[6] Baranya vármegye alispánja 1754-ben Siklóson vetetett áristomba két „kolduló" sárospataki diákot, s tartatott fogva száraz kenyéren és vízen tizenöt napon át.[7] Az adománygyűjtésnek ezek a formái tehát nem folytak minden időben zavartalanul. A hatóságok tiltani kezdték egyes vármegyékben, majd a Helytartótanács, arra hivatkozva, hogy „az adózó nép terhére vagyon", 1761-ben leállította a szupplikálást, 1784-ben pedig II. József a legációval együtt rendelettel betiltotta. Ezek a tilalmak 1790-ben megszűntek.

A legációt a gyülekezetek is megszerették, s általánossá vált, hogy egy-egy közösség időről időre ugyanabból az iskolából hívta az ünnepi követet, s ennek kapcsán rendre ugyanazt a kollégiumot vagy gimnáziumot támogatta folyamatosan. A XVIII. század végén a patakiak az egyházkerületi határokon túl jellemzően sok gyülekezetbe küldtek legátust Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék egyházaiba, szórványosan más tiszántúli helyekre is. Miután Dunamelléknek nem volt kollégiumi típusú iskolája, természetesen adódott, hogy Debrecen, Sárospatak s ugyancsak a teológiai tagozattal is rendelkező losonci akadémiai gimnázium diákjai jártak ennek a református egyházkerületnek gyülekezeteibe prédikálni a sátoros ünnepeken. S az is magától értetődőnek

[4] Uo.
[5] BENDA 1981. 87–115. Az idézet a 93. lapon.
[6] EMŐDI 2021. 43–57.
[7] BENDA 1981. 93.

tűnt a patakiak számára, hogy a Dunántúlon is megjelentek, s miután a pápai kollégium üldöztetést szenvedett, befolyása csökkent, egyes gyülekezetekben a pataki legáció folyamatossá vált ebben az egyházkerületben is.

Pataki legátust 1775-ben 255 gyülekezet fogadott, ebből mintegy 20 volt dunántúli, s megközelítőleg fele-fele arányban a Dunamelléki és a Dunántúli Egyházkerület területén éltek.[8] Ekkor a legációs jövedelem 3.391 forintra rúgott, aminek 10 %-ka származott a dunántúli egyházközségektől. Húsz évvel később meglehetős pontossággal összeírták Patakon azokat a dunántúli gyülekezeteket, amelyek több-kevesebb rendszerességgel a Bodrog-parti Athén diákjait hívták a sátoros ünnepekre.[9] Hét körzetben 39 egyházközséget tartalmaz a jegyzék. (A körzetek: Polgárdi, Várpalota, Balatonfőkajár, Tác, Szilasbalhás, Sárkeresztes, Város és Falu Hídvég.) Megbízhatónak találom a dokumentumot, noha egy-két esetben árva eklézsia is előfordul benne, igaz, ők is küldhettek ünnepi ajándékot a kollégiumnak. Ekkor — 1798-ban — 207 forintnyi adomány érkezett a Mezőföldi és a Veszprémi Egyházmegye eklézsiáiból Patakra. (Ez az összeg jóval kisebb az 1775. évihez viszonyítva. Kérdés persze, hogy 1798-ban eljutottak-e a pataki legátusok minden számon tartott dunántúli gyülekezetbe. Esetleg arról van szó, hogy meg kellett egyes helyeken osztozni az adomány összegén a pápai diákokkal, aminek később látjuk a példáját.) A többi dunántúli egyházmegyébe ezen jegyzék szerint nem jártak a pataki diákok legációba a XVIII. század végén. Korábban megfordult pataki legátus a Tatai Egyházmegyéhez tartozó Kocs községben.

Nem meglepetés az sem, hogy debreceni diákok szintén megjelentek a dunántúli egyházmegyékben legátusként. Az 1751. évi debreceni jegyzékben Enying, Szilas, Ács, Igmánd, Szentkirályszabadja, Szentgál neve szerepel.[10] Miután pedig az Adásztevelre száműzött (1752) pápai iskolában csak grammatikai oktatás folyt, az intézmény elvesztette korábbi legációs helyeit, amelyeket nagyobbrészt a losonci gimnázium vett át 1763-ban.[11]

A régi jogaiba visszakerült pápai kollégium fejlődése során természetesen vetődött fel a Dunántúli Egyházkerületben a legáció kérdése. Mándi Márton István professzor 1791-ben, szinte azonnal, ahogy a legációba járás ismét szabaddá vált, indította el azt a törekvést, hogy a pápai diákok kizárólagos

[8] TIREK Lt. A. XVI. 5605.
[9] TIREK Lt. A. XXVII. 10.144. A névazonosításban kiváló segítség: HUDI 2002.
[10] TÓTH 1935. 6–7.
[11] Uo. 7–8.

kedvezményezettjei legyenek a saját egyházkerületükben az ünnepre járás és prédikálás régi, de a nehéz időkben elvesztett szokásának.[12] Az első intézkedések egyelőre kebelbeli területen zajlottak, amennyiben a losonci gimnáziummal volt szükséges megegyezni. Kompromisszumos megoldást kellett keresnie az egyházkerületnek, mert a losonciak Ráday Gedeon főkurátor személyében erős pártfogóra találtak, aki el is érte, hogy a Dunától északra lévő traktusok gyülekezetei (Bars, Drégelypalánk, valamint Komárom egy része) a felvidéki gimnázium legátusait fogadják. Nyilvánvaló, hogy nem ment vita nélkül a megoldáskeresés, hiszen intézményi — és a diákok tekintetében egyéni — érdekek ütköztek egymással. Pápa szempontjából mégis jelentős sikerként lehet értékelni a hároméves folyamat végén, 1794-ben megszületett megegyezést, a kényszerű osztozkodás ellenére, mert alapul és mintául szolgálhatott a további küzdelemhez.

Már ekkor, e küzdelem első lépései között megmutatkozott az a később általánossá vált gyakorlat, hogy pápai és pataki diák (Dunamelléken losonci legátus) egyszerre érkezett egy-egy gyülekezetbe, s nem igen lehet eldönteni, hogy melyiket hívták, s melyik ment hívás nélkül, döntés elé állítva ezzel gyülekezetet és lelkészt egyaránt. Szecsődi János monoszlói prédikátor beszámolója jól illusztrálja a helyzetet: „A Pápai Reformáta Oskolának betsületes Tagja Csirke János ki küldetett ugyan hozzánk mostan is a leg-közelebb el-múlt szent Innepi napokra, szokásunk szerént kedvesen is vettük: de hogy egymásba végünket el nem érhettük: okozta ezt a Ns. S. Pataki Collégiumból is hozzánk ki kűldött Deáknak el-érkezése. Ennek utána is hogy a Pápai Reform. Oskolának Tagjai Látogassanak meg-bennünket bizodalmassan ki kérjük."[13]

A jól átgondolt dunántúli program következő lépése Dunamellék megnyerését célozta.[14] Itt már a debreceni és sárospataki jelenlét figyelembe vétele nélkül nem lehetett olyan döntést hozni, ami nem okozott volna sérelmeket. Ezért az 1794-ben Baracskán ülésező dunamelléki értekezlet csak azokba a gyülekezetekbe engedett pápai legátust, amelyekbe addig az említett két másik kollégium diákjai nem jártak. (Pataki legációs helyként találkozunk Gomba, Gödöllő, Pilis, Tabajd, Pánd, Tahitótfalu, Tengőd nevével.) Ez a határozat nem

[12] Uo. 8–12.

[13] DREL VI. 3. Szecsődi János levele a Pápai Református Kollégiumba, Monoszló, 1791. december 28. (Köszönöm dr. Sárközi Gergely Antal tanár úrnak, a DREL munkatársának szíves segítségét.)

[14] TIREK Lt. A. XXVII. 9897.Tormássy János főjegyző összefoglaló jelentése a Tiszáninneni Egyházkerület számára az 1794–1798 között meghozott dunamelléki végzésekről.

lehetett túlságosan kedvező Pápa számára, mert a következő esztendőben azt indítványozták, hogy a szóban forgó egyházkerület a Dunán túli gyülekezeteibe kizárólag pápai legátust engedjen, amibe az illetékes fél, némiképp váratlanul, hamar bele is egyezett. A döntés azonban kellemetlen következményekkel járt, mert több ottani gyülekezet többségében még mindig losonci, s néhány helyen pedig pataki diákot fogadott a sátoros ünnepeken. (Itteni pataki helyek: Öszöd, Decs, Páty, Tét.) Viszont a pápai diákok már illetéktelenekként kezelték őket, s igyekeztek korábban megérkezni az ünnepre, s a leányegyházakban megjelenve, az illetékes lelkész tudta nélkül harangoztattak, prédikáltak és elvitték az adományt. Ezért, valamint a Tiszáninneni Egyházerület időközben benyújtott panaszának figyelembe vételével is, a Dunamelléki Egyházkerület visszatért a baracskai végzéséhez. „Nem mintha ezen újonnan plántált és zöldellő kedves fiatal élő fa felett párost nem párost kívánnánk játszani”[15] — jegyezte meg a dunamelléki főjegyző. S hozzáfűzte azt is, hogy a pápaiakat „aratási és szüreti jótéteményekkel” igyekeznek majd kárpótolni, amivel finoman jelezte Patak felé, hogy a szupplikáció tekintetében inkább Pápa felé köteleződött el az egyházkerület. Dunamelléket bizonyára érzékenyen érintette a legácós vita, hiszen mindkét kerülettel — Dunántúl, Tiszáninnen — jó kapcsolatokat kívánt ápolni, ezért a maga részéről salamoni bölcsességgel 1799-ben úgy határozott, hogy ugyan az espereseknek be kell jelenteni, hogy a gyülekezetek honnan hívnak legátust, a döntés viszont szabadságukban áll. Következésképp eltörölte a baracskai végzésnek azon kitételét, hogy pápai diákot csak ott lehet fogadni, ahol azelőtt pataki vagy debreceni legátus nem járt.[16] Ezzel a Duna menti egyházkerület kivonult a többfrontos háborúból.

Pápa, miközben a Dunamellék meghódításán fáradozott, teljesen elköteleződött egyházkerületi háttérrel megkezdte a pataki diákok kiszorítását a Dunántúlról. Tiszáninnenre megküldték az 1797. június 13-án Tatán tartott egyházkerületi consistoriális gyűlés jegyzőkönyvi kivonatát, amely a legáció kérdését járta körül.[17] Ez az irat a sárospataki kollégium legációs körzeteiként Balatonfőkajár, Enying, Sárkeresztúr, Várpalota, Polgárdi, Városhídvég (Szabadhígvég), Szentkirályszabadja és Tác gyülekezeteket említi meg. Ezeken a helyeken a legációra a pápai kollégium tart igényt a továbbiakban, mivel a diákok száma megszaporodott, „papolásra és oskolai tanításra alkalmatosak”. A

[15] Kártyajáték, amit Bach belügyminiszter 1854-ben betiltott.
[16] TIREK Lt. A. XXVIII. 10.585.
[17] TIREK Lt. A. XXVI. 9597.

Dunántúli Egyházkerület a pápai intézményt „superintendentiális anyaoskolának" nyilvánítja, amely a kerület gyülekezeteinek támogatására kizárólagosan tarthat igényt. Indoklásul felhozzák, hogy a Somogyi traktusban Csurgónak meghagyta ugyan azt a jogát, hogy jótéteményeket kérhessen a gyülekezetektől, de a legációs helyeit Pápa veheti igénybe. (Mivel Csurgón nem jött létre a tervezett teológiai tagozat, ez a határozat pusztán formális volt.[18]) A dunántúliak megemlítik azt is indokul, hogy a Dunamelléki Egyházkerület akadályokat gördít a pápai diákok ottani legációjának útjába, ami a tatai értekezlet idején még valóban így is volt, de mint fentebb láttuk, két esztendő eltelvén, győztesen került ki Pápa ebből a helyzetből. Kifejezetten érdekes a dunántúli érvelésben az a fordulat, miszerint a patakiaknak csak előnyös lehet, ha nem járnak többé legációba hozzájuk. A nagy távolságból adódó hosszú utazás ugyanis felemészti a legációs adományt. Ráadásul „azonközben megkívántatott pesti mulatás" is anyagi hátrányt jelent, sőt nem csak a jövedelmet csökkenti „hanem sokaknak a morális characterjekben is bizonyosan kárt" tesz. (Pest, az éppen fejlődésnek indult, főként német katolikus polgárságú kereskedő város megítélése nem volt túl kedvező — ezek szerint — református körökben. Az a feltételezés, hogy a pest-budai huzamosabb tartózkodás morális kockázatokkal jár, talán azért lehetett elterjedt, mert több lehetőséget kínált a könnyelmű pénzköltésre. Ilyen lehetett többek között a kávéházi billiárd és a vasárnap délutánonkénti „állat-hecz", vagyis állatviadal.[19])

A dunántúli végzésre a pataki kollégium nevében az 1797. július 4-én, Sárospatakon tartott kerületi gyűlés válaszolt.[20] Legelőször méltatlankodásának adott hangot, hiszen „egyforma törvénnyel és ugyanazon szenvedéssel összekötött hitsorsosok" vagyunk, testvérietlen lépés tehát a legációs helyek kisajátítása. Amire pedig ez a döntés alapul, hogy ti. a pápai intézmény „superintendentiális anyaoskola" volna, Tiszáninnenen ilyen nevezetet nem ismernek. A pápai iskolának ilyen státusba helyezése meg akarja változtatni azt a korábbi közmegegyezést, hogy a kollégiumok sorsa, léte, fennmaradása egyetemes egyházi közügy. Debrecen és Patak mindeddig „az ország iskolája" volt: „az egész országban elterjedett hitünk sorsosai anyaoskolájának esmértetett". Ezért azután a teológiai professzorokat is mindig a négy kerület közmegegyezésével nevezték ki.

[18] TÓTH 1935. 11.
[19] POÓR 1994.
[20] TIREK Lt. A. XXVI. 9613-9614.

Sárospatak jelen esetben az idősebb fiú, akit a dunántúliak az ifjabb kedvéért ki akarnak zárni örökségéből. Hiszen több dunántúli gyülekezet már Pápa számkivetése előtti időkben is igazoltan Patakról hívott ünnepi követet. Patak anyagi helyzetének és gazdasági körülményeinek alakulásából következik, hogy egyetlen legációs helyről sem mondhat le. Végül is egyetemes országos ügyről van szó, ezért a négy egyházkerületnek közös döntést kellene hozni a legáció kérdésében.

Az egyházkerület álláspontját a pataki tógátus deákok beadványukkal támogatták, amelyben hangsúlyozták ragaszkodásukat a dunántúli legációs helyekhez.[21] Őket követte a losonci eklézsia állásfoglalása olyan fogalmak használatával, amelyekből nem nehéz kiolvasni a Sárospatak melletti kiállást.[22] Ebben az is szerepet játszott, hogy Pápa kerületi privilegizált helyzete nyilvánvalóan sértette a jeles iskolát működtető Nógrád vármegyei eklézsia érdekeit. Az elöljárók kiemelték, hogy Losonc hűséges tagja a Dunántúli Venerabilis Superintendentiának, ugyanakkor a „Pataki Fő Anya Oskolának", amely az „egész ország hasznára" számos ifjakat nevel, régi támogatója. Készek mindkét iskolát gyámolítani, de Patakkal semmilyen oknál fogva nem kívánnak szakítani. Ők is átfogó, egyetemes döntést szeretnének a legáció ügyében.

Az 1797. szeptember 25-én tartott tiszáninneni kerületi értekezleten ismét napirenden volt a legáció ügye.[23] Szembe kellett azzal a problémával is nézni a küldötteknek, hogy a kerületen belül is viták középpontjába került a kérdés. Több gyülekezet (Tarcal, Rudabánya, Cserépfalu, a tiszántúli Fehérgyarmat) azzal az elgondolással állt elő ugyanis, hogy javítandó a helyi tanító javadalmát, nem hív legátust a sátoros ünnepekre, hanem a neki szánt és összegyűlt adománnyal a rektorát támogatná. Adott helyzetben ilyesmiről, természetesen, hallani sem akartak a döntéshozók. Végül megismételte a közgyűlés a korábbi igényét az országos értekezlet iránt. A pataki álláspontot összegző kerületi dokumentumra adott dunántúli válasz némi sértődöttséget is tükröz, jelezvén, hogy az évek során napirenden lévő ügy nem volt feszültségtől mentes.[24] Az 1797. november 1-én kelt szöveg hangsúlyozza, hogy a dunántúli kerületnek joga van olyan jó és előkelő iskolát szervezni, hogy a pápai diákok is „az ország szolgálatjára" képesek legyenek. A Patak által büszkén hangsúlyozott „ország

[21] TIREK Lt. A. XXVI. 9642.
[22] TIREK Lt. A. XXVI. 9654.
[23] TIREK Lt. A. XXVI. 9694.
[24] TIREK Lt. A. XXVI. 9725.

iskolája" elnevezés nem hivatalos státus, hanem csak megtisztelő cím, ami nem jár semmilyen előnnyel másokkal szemben. Az ifjabb fiú kedvéért nem rekesztik ki az örökségből az idősebbet, mert a kérdésnek ez a megközelítése egyébként is hibás. Patak azért jutott legációs helyekhez Dunántúlon, mert a birtokban levő fiú bujdosott. Most a számkivetés után visszaveszi a jogos tulajdonát az időközben az ő zsírján (is) meggazdagodott testvérétől.

Az egyházkerületi pengeváltások nem juttatták nyugvópontra az ügyet. A sárospataki rektor, Barczafalvi Szabó Dávid, megkerülve az egyházkerületi vezetőket és a hivatalos fórumokat, egyenesen azokhoz a gyülekezetekhez fordult, amelyek rendszeresen az általa vezetett iskolából hívtak legátust.[25] Kifejtette, hogy a pataki diákok ünnepi követjárását bizonyos fórumok akadályozzák ezekbe a gyülekezetekbe, s emiatt „kesereg az egész Pataki Anya Oskola". Ennek kárát azonban éppen ők, a dunántúli eklézsiák szenvedik majd meg, mert elmaradoznak Patakról a dunántúli „sok jóreménységű ifjak", akiket éppen ennek az egyházkerületnek a javára neveltek fel a Bodrog mellett. Leveléhez csatolt egy részletes kimutatást azokról a pataki jeles diákokról, akik itteni tanulmányaikat követően pápai és győri rektorok vagy preceptorok lettek 1647 és 1735, illetve 1702 és 1742 között.[26] Pápának ebben az időszakban 17 rektort nevelt Sárospatak, közöttük Torkos Jakab későbbi dunántúli püspököt, aki nagybátyja volt az éppen aktuális szuperintendensnek, ifjabb Torkos Jakabnak. Ennél több, 25 egykori pataki diák szolgálta a győri református iskolát rektorként, illetve preceptorként. Előfordult, hogy más dunántúli gyülekezetek is vittek rendszeresen rektort Patakról, az említett kimutatás megemlít még 4 veszprémi rektort 1713 és 1731 között. A tanítói díjlevelet Balatonfőkajár és Csaják 1775-ben, Csősz és Nemesvámos 1788-ban, Szentgál 1794-ben küldte el Sárospatakra abban a reményben, hogy onnan kaphat iskolájába skólamestert.[27] Ment is pataki diák Balatonfőkajárra rektornak 1784-ben, 1790-ben, 1792-ben, 1795-ben és 1799-ben; Csajágra 1786-ban, 1794-ben, 1797-ben, sőt még a XIX. században is többször; Szentgálra 1794-ben, 1797-ben és 1800-ban; Csőszre 1788-ban.[28] (Nyilván nekik is köszönhető volt, hogy még a XIX. század első évtizedeiben is érkeztek dunántúli ifjak Patakra tanulni. Például 1800–1830 között Veszprém vármegyéből 10, Komárom vármegyéből 13 fő, s szórványosan

[25] TIREK Lt. A. XXVI. 9753.
[26] TIREK Lt. A. XXVI. 9783.
[27] DIENES 2001.
[28] UGRAI 2023. passim.

Fejér, Zala vármegyékből is.[29] Ekkor a Patakra vonzás mögött már a jogi képzés is jelentősen jelen volt.) Holott a rektóriák betöltésének ügye hasonló vitákat szülhetett, mint a legációs helyek kérdése. Szívós Mihály balatonfüredi rektor, volt pataki diák 1798. január 19-én azt írta Barczafalvi professzornak, hogy négy esztendő után távozik hivatalából, de helyébe már nem pataki diákot fognak hozni Füredre, mert Mándi Márton István pápai professzor „tekervényes és erőszakos módok által" elérte, hogy pápai diák legyen a füredi iskola tanítója, „így kívánnya boldogítani az említett professor úr a maga oskoláját".[30]

Barczafalvi Szabó Dávid rektor professzor körlevele nem volt egészen sikertelen, néhány pozitív visszajelzést kapott. Balatonfőkajár elöljárósága határozottan jelezte 1797. december 28-án kelt, kettős pecséttel ellátot nyilatkozatában, hogy továbbra is Patakról hívnak legátust a szent ünnepekre.[31] Az iratot aláírta egyebek mellett három Kenessey, közöttük ifj. Kenessey István curator. Ez a név pedig igen jól csengett a Dunántúlon. A kajáriakhoz hasonlóan nyilatkozott a csajági „nemes communitas" is.[32] Mégis többségben voltak azok a nyilatkozatok, amelyek fájlalták ugyan, hogy el kell a gyülekezeteknek szakadni Pataktól, de mivel a „Superintendentia parantsol", kénytelen-kelletlen engedelmeskednek, s pápai diákot hívnak a későbbiekben legációba.[33] Arról is beszámoltak többen, hogy komoly zavart okozott az elmúlt karácsonyi ünnepen, hogy ugyanabba a gyülekezetbe egyszerre érkezett meg a várt pataki és a kiküldött pápai legátus. Ez, mint fentebb láttuk, nem volt újdonság, a csaknem évtizedes vita gyakorlati lecsapódásának számított. Ekkor – 1797-ben – az érintett eklézsiák megosztották a legátumot a két fél között, amivel egyikük sem járt igen jól. A Dunántúli Egyházkerület nyilvánvalóan nyomást gyakorolt tehát a gyülekezetekre a pápai diákok érdekében. S úgy tűnik, hogy az inszinuáció sem volt távol akkor sem az egyházi közélettől. Egy bizonyos lelkipásztor – Tiszt. Ketskeméti uram – úgy agitált a pápai legátusok mellett, hogy azt terjesztette, miszerint Patakon „tántz professort is introducáltak", s ezt maguk a patakiak írták, ezzel indokolva, hogy „sokra kell a költség a Pataki Collegiumban", ezért ragaszkodnak a dunántúli legációs helyekhez, „de azzal inkább odiumot tsináltak", azaz gyűlölséget keltettek.[34]

[29] Uo.
[30] TIREK Lt. A. XXVI. 9783.
[31] TIREK Lt. A. XXVI. 9760.
[32] TIREK Lt. A. XXVI. 9783.
[33] Uo.
[34] Uo.

A dunántúliak, miközben igyekeztek teret nyerni a Dunamelléken és folytatták a vitájukat Tiszáninnennel, megalkották a kerületi legációs szabályzatot, és szisztematikusan megszervezték a legációs köröket egyházmegyei keretek között. Következetes munkájuk gyümölcseként 1798 karácsonyára már úgy készültek, hogy 59 legációs körben 163 gyülekezetbe vártak pápai diákot. A következő években a Dunamelléken is jelentősen bővítették a legációs helyeket a pápai tógátus deákok számára, 1808-ban már 77 legációs körük volt.[35] A földrajzi távolság Patakkal szemben Pápának kedvezett. Mindeközben Sárospatak sorra vesztette el azokat a gyülekezeteket a Dunántúlon, amelyekben akár már évtizedek óta pataki diákok voltak az ünnepi követek. Azok a szigetecskék maradtak meg, ahol egy-egy tekintélyes patrónus nem engedett a kerületi nyomásnak. Maga Torkos Jakab püspök jelezte Kövy Sándor rektornak 1798-ban, hogy Szabadszállás, Dég, Városhídvég, Papkeszi, Sóly, Balatonfőkajár és Csajág Patakról várna legátust.[36] A legtovább Balatonfőkajár tartott ki, ahova 1810-ben ment utoljára pataki követ.[37]

A legáció tulajdonképpen a tógátus diákok ösztöndíjrendszerének egyik legfontosabb eleme volt, amely kiterjedt a tanulmányaikat finanszírozni nem tudó szolgadiákokra, az ún. mendikánsokra vagy más szegényebb sorsú gimnazistára is, hiszen minden legátusnak volt legalább egy-egy, olykor több ilyen társa. Nem véletlen, hogy a Mándi Márton István pápai professzor által készített szabályzat szerint a legációs adomány teljes egészében a diákot illette, míg a többi kollégiumban megosztozott rajta a legátus és az iskola.[38] Mándi ezzel a döntéssel jelentősen érdekeltté tette a pápai diákokat a legációs küzdelemben. A XVIII. század utolsó harmadában Sárospatakon intenzíven nőtt az akadémisták száma, a század végén a mintegy 100 elemista és a 800 körüli létszámra rúgó gimnazista mellett 300 akadémistát találunk, akiknek ekkor még legfeljebb a harmada lehetett jogász, tehát nontógátus.[39] Ehhez képest az akadémisták száma 1796-ban Pápán csak 67,[40] de Mándi professzor egyrészt mindegyiket legációba kívánta küldeni több szolgadiákkal, másrészt a jövőnek építkezett ezen a területen is. Mindkét kollégium részéről érthető és indokolt volt tehát az igyekezet, hogy minél több legációs helyet szerezzen diákjainak.

[35] TÓTH 1935. 13–16.
[36] TIREK Lt. A. XXVII. 10.143.
[37] Uo. 16.
[38] TÓTH 1935. 9., 12.
[39] DIENES – UGRAI 2013. 63.
[40] KÖBLÖS 2006. 76.

Az a törekvés, hogy a legáció kérdését a négy egyházkerület közös döntése kompromisszumok mentén rendezze el, kudarcba fulladt.[41] Egységes szabályozás hiányában a Patak–Pápa vita elcsendesedése után is keletkeztek nézeteltérések és sérelmek. Például 1838 húsvétján a pesti traktus esperese a pataki legátust kirekesztette a (Tahi) tótfalusi egyházból.[42] Ha pedig nincs központi szabályozás, akkor a helyi megfontolások érvényesülnek. Dunántúlon az egyházkerület akarata kizárólagos lett, Dunamellék a fentebb ismertetett határozatával lényegében a gyülekezetekre és az esperesekre bízta az alkalmankénti döntéseket. Tiszántúl és Tiszáninnen egymás közötti kapcsolatában a százados szokások érvényesültek.[43]

A Magyar Királyságban lévő református egyházvidékek — egyházi közigazgatási nevükön egyházkerületek — fejlődése a századok során ugyan egyirányú volt, de eltérő körülmények között és feltételek mellett ment végbe. A legáció és az analógiaként említett rektorság is olyan gyakorlati jelenség volt, amely az egyház-közigazgatási (kerületi) határok megszilárdulása előtt alakult ki, ezért nem is vehette figyelembe ezeket a határokat. Az üldözések végeztével adódott lehetőség arra, hogy a református egyházkerületek rendezzék a hatásköri kérdéseket.

A pápai kollégium történetét tárgyaló kötetben a legációs vitát összefoglaló szerző számon kéri Sárospatakon, hogy nem „az egész magyar református művelődés szempontjából" közelítette meg a legáció ügyét, hanem puszta vetélytársat láttak a Bodrog partján a pápai iskolában.[44] Csakhogy a XVIII. század végén még nagyon szilárd, egyes elemeiben ma is tapasztalható kerületi elkülönülés érhető tetten a református testen belül, ilyenformán az egyetemes magyar református művelődés ügyét szem előtt tartó közös gondolkodás igényét rendszerint felülírta a helyi érdek, és nem csak Patakon. S talán az „egyetemes református művelődésügy" fogalma modern értelemben nem is létezett. Patak, mint láttuk fentebb, egyetemességen azt értette, hogy iskolájának lehetőségei az ország egészére kiterjedhessenek. A legáció (és a rektorság) esetében a Dunántúlon éppen úgy, mint Tiszáninnen, mindenekelőtt és mindenekfelett a

[41] Bodolay Géza félreértette Tóth Endrét, amikor rá hivatkozva megállapította, hogy „1798-ban megtörtént a megegyezés a legációk ügyében." Azt viszont helyesen hangsúlyozta, hogy 1801-ben a kerületek úgy döntöttek, hogy a három kollégium diákjai az egész ország területén gyűjthetnek adományokat. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 122.

[42] TIREK Lt. B. LXI. 27077.

[43] Ez sem volt mindig zavarmentes, amit a szikszói rektorság vitája elég jól fémjelez. Vö. OLÁH 2024.

[44] TRÓCSÁNYI 1981. 121.

saját lelkészképző főiskola vélt vagy valós érdekeit tartották szem előtt. A legáció ügyét tekintve, Pápa sajátos helyzetéből adódóan, a Dunántúli Református Egyházkerület volt a kezdeményező, s törekvéseit végül, ha nem is abszolút módon, de siker koronázta.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

DREL VI. 3. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára: Könyvtári számlák 1791–1807. Szecsődi János levele a Pápai Református Kollégiumba, Monoszló, 1791. december 28.

TIREK Lt. Tiszáninneni Református Egyházkerületi Levéltár, Zsoldos Gyűjtemény.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BENDA 1981 = BENDA Kálmán: A Kollégium története 1703-tól 1849-ig. = A Sárospataki Református Kollégium története. Szerk.: Az egyházkerület elnöksége, [Certe: Barcza József], Budapest, 1981. 87–115.

DIENES 2001 = DIENES Dénes (szerk.): Megkívántatik a rektorban, hogy légyen kevélység nélkül való… A Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773–1826. Sárospatak, 2001.

DIENES – UGRAI 2013 = DIENES Dénes – UGRAI János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013.

EMŐDI 2021 = EMŐDI András: Sárospataki szüreti szupplikánsok Biharban. = „…Tanácsaid hűség és igazság”: Tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára. Szerk.: Csorba Dávid – Szatmári Emília. Budapest – Sárospatak, 2021.

HUDI 2002 = Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk.: Hudi József et al. Pápa, 2002.

KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2006.

OLÁH 2024 = OLÁH Róbert: Sárospatak és Debrecen vonzásában: a szikszói partikula az 1780-as években. = Református kollégiumok és partikuláik: tudományos konferencia, Debrecen, 2024. október 3. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára. Szerk.: Győri L. János, Oláh Róbert, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 2024. 156–168.

POÓR 1994 = POÓR János: Gróf Hofmannsegg utazása a XVIII. század végi Magyarországon. Budapesti Negyed 4 (1994) 2. sz. 56–70.

RÁCZ 1995 = RÁCZ István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. Debrecen, 1995.

TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció. Eredete, története és helyzete különös tekintettel a Dunántúlra. Pápa, 1935.

TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A Pápai Kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

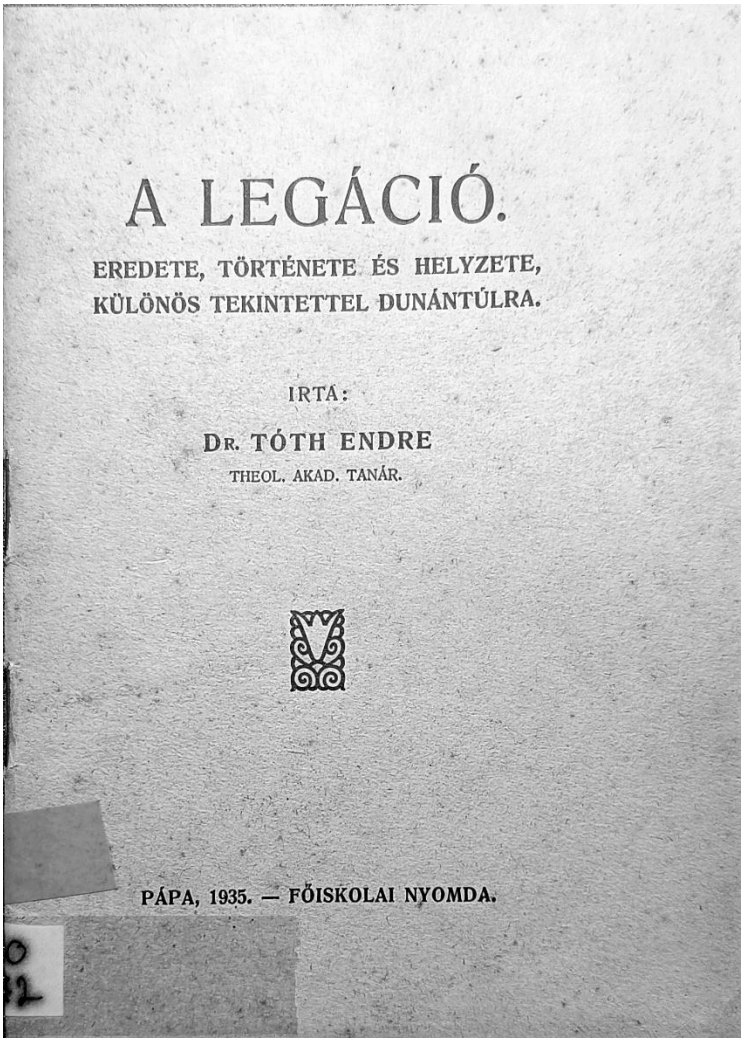
UGRAI 2023 = Sárospataki tógátusok 1783–1876. A Sárospataki Református Kollégiumba beiratkozó és onnan távozó tógátusdiákok névsorai. Sárospatak, 2023.

Summary

DÉNES DIENES

**A school of the country or the alma mater of a church district?
A debate between Sárospatak and Pápa over the parish assignments for student preaching at the end of the 18th century**

There was a custom at the Hungarian reformed colleges taking shape in the 17th century that on more outstanding holidays (Easter, Whitsun, Christmas) grammar-school and theological students were forced to go preaching to the villages and towns. (These students were named legatus in Latin). The festive donations of the communities helped to maintain the colleges and contributed to the further education of the students both inland and abroad. Since free religious practice was banned for the reformed people between 1752 and 1783 in Pápa, students from Sárospatak and Debrecen were sent to preach to the area of the Reformed College of Pápa. In 1775, 255 settlements received students from Sárospatak, out of the 255 20 were settlements in Transdanubia. 10% of the total income due to preaching came from these settlements. In 1798, 39 Transdanubian parishes received students from Sárospatak. In 1783, the reformed church in Pápa were given the free religious practice again, they started to organise colleges. In1791, they were entitled to send legatus students again, and the fight to get back their old rights started which was backed by the Transdanubian superintendency. The college in Pápa was recognized as their own school in 1797, from this time on, the students from Sárospatak were displaced from Transdanubia. Balatonfőkajár persisted the longest where the last students from Sárospatak went to preach in 1810. Legation districts of Pápa gradually became greater while those of other colleges and grammar-schools' (Losonc) decreased. By the end of 1798, 163 communities in 59 legation districts awaited students from Pápa. By the year 1808, the number of legation districts rose to 77. These years, students from Pápa also increased their legation places in the Dunamellék region. However, Sárospatak still remained a place where due to its education of law, its college attracted some students from Transdanubia as late as the first part of the 19th century.

A LEGÁCIÓ.

EREDETE, TÖRTÉNETE ÉS HELYZETE,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL DUNÁNTÚLRA.

IRTA:

Dr. TÓTH ENDRE
THEOL. AKAD. TANÁR.

PÁPA, 1935. — FŐISKOLAI NYOMDA.